

De balans tussen rechten en plichten

'Veel mensen zijn zich zeer bewust van hun rechten, maar veel minder van hun plichten. Die balans gaan we herstellen', aldus de minister van Binnenlandse Zaken in De Volkskrant (18/11/2008).¹ Zij heeft 't over het kabinetsvoornemen een 'Handvest voor verantwoordelijk burgerschap' op te stellen, gefundeerd in een heldere 'waardencatalogus'. Een soort ethische code dus, waaraan de burgers zich zouden moeten houden in hun relatie tot de overheid. In bedrijven en organisaties is het niet ongebruikelijk dat men de bedrijfscultuur tracht te versterken door het formuleren van gezamenlijke normen en waarden. Soms komt men daarbij op een gezamenlijke ethische code (of gedragscode) uit. Essentieel is dat die normen, waarden en richtlijnen voor alle betrokkenen gelden, dus niet alleen voor de gewone werknemers maar ook voor de managers, directeuren en bestuurders. Maar door de Staat der Nederlanden wordt nu gewerkt aan een ethische code die uitsluitend voor de gewone burger geldt en niet voor politici, bestuurders en ambtenaren. Op die manier worden de verhoudingen scheefgetrokken.

Els Rademaker schreef in De Volkskrant (21/11/2008) een reactie die tot Brief van de Dag gepromoveerd is.² Tot nu toe werd haar stellingname door 116 lezers gecommentarieerd. Els vindt dat de overheid eerst eigen wangedrag moet aanpakken, voordat zij de burgers de les gaat lezen. De overheid hekelt de splinter in hún oog, maar ziet aan de balk in éigen oog voorbij. Els vindt dus, net als ik, dat de verhoudingen dreigen te worden scheefgetrokken. Toch ben ik het niet helemaal met haar eens.

Volgens een zelfde soort redenering zouden boeven geen recht van spreken hebben als de politie hen mishandelt. Boeven moeten eerst hun leven beteren voordat ze het gedrag van politieagenten aan de kaak mogen stellen. Els' redenering klopt niet helemaal. Haar stelling had moeten luiden: het is ongepast dat de overheid een ethisch appel op de burgers doet zonder te erkennen dat de burgers dan ook, waar nodig, een ethisch appel op de overheid mogen doen. Het is ongepast dat burgers door de overheid een ethische code krijgen aangesmeerd, terwijl zij zichzelf niet op de naleving van een ethische code laat afrekenen.

Het Kabinet kan repliceren dat overheidsdienaren tegelijkertijd burgers zijn, waarop het voorgenomen handvest onverkort van toepassing is. Maar dat is een drogargument. Overheidsdienaren zijn geen gewone burgers: ze zijn met staatsmacht bekleed. De beroepsethiek van politici, bestuurders en ambtenaren (of de bedrijfsethiek van de B.V. Nederland) krijgt ten gevolge daarvan een extra dimensie.

De advocaat en columnist Gerard Spong (Algemeen Dagblad 22/11/2008) kiest een andere invalshoek. Hij vind zo'n handvest pure geldverspilling: de rechten en plichten van de burger zijn reeds door de wetgever gecodificeerd.³ Dus dat hoeft niet nog eens dunnetjes te worden óvergedaan in een handvest. Maar daarmee miskent hij het verschil tussen wettelijke rechten en plichten enerzijds en normen en waarden op het gebied van fatsoen, moraal en ethiek anderzijds. Ik begrijp uit het Volkskrantverhaal dat het Kabinet een *ethische code* voor de burgers tot stand wil brengen.

Mijn grootste probleem met het handvest is dat *de ene partij*, de machtige overheid, een ethische code wil opstellen waar *uitsluitend de andere partij*, de verhoudingsgewijs machteloze burger, zich aan te houden heeft. Guusje ter Horst, de minister, zal daar vermoedelijk op antwoorden: die overheid is helemaal niet zo machtig, zij wordt in het gareel gehouden door wetten, rechters en volksvertegenwoordigers. Maar dan heeft Gerard Spong het gelijk aan zijn zijde: de burgers worden eveneens door wetten en rechters in het gareel gehouden, en bovendien nog door de uitvoerende macht van de overheid. Wat de overheid nu wil inzetten is een *extra* instrument, waarmee het geweten van de burgers bespeeld wordt. En dan rijst de vraag of er niet tegelijkertijd een *tweede* instrument moet worden ontworpen: een ethische code die politici en bestuurders en hun ambtenaren moeten naleven om naar eer en geweten te handelen.

Het idee van een ethische code is gemeengoed in de professionele beroepen. Deze beroepsbeoefenaars oefenen macht over hun cliënten uit, terwijl die cliënten niet over voldoende tegenmacht beschikken. Om het machtsevenwicht te herstellen, leggen professionals zichzelf ethische normen op. Deze worden veelal vastgelegd in ethische codes en de naleving wordt veelal bewaakt door tuchtrechtelijke procedures.

Op een afstandje gezien, kan zo'n ethische code worden opgevat als een samenstel van *rolverwachtingen* die door professionals aan hun beroepsrol verbonden worden.⁴ Door de eigen code na te leven (en eventueel zelfs te publiceren!), bewerkstelligen ze tevens dat cliënten die rolverwachtingen tot de hunne maken. Zodoende kunnen professionals er zelfs op worden aangesproken door hun cliënten. Maar in een artikel over de ethiek van onderwijsprofessionals betogen Brown & Krager (1985) dat de professionele beroepsethiek pas echt goed werkt als professionals op hun beurt duidelijk maken dat ze van hun kant ook rolverwachtingen *jegens de cliënt* koesteren.⁵ Zij moeten in hun professionele relatie met de cliënt verhelderen welke rol zij aan hem/haar toedenken. Pas dan kan optimale samenwerking tussen professional en

cliënt tot stand komen. Met een beetje goede wil zou men hier van een ethische code voor cliënten kunnen spreken.⁶ Niet als een handvest dat op eigen benen staat, maar als een appendix van de ethische code die de professionele beroepsgroep aan zichzelf oplegt.

Volgens mij kan de denklijn van Brown & Krager ook worden toegepast op het handvest dat het Kabinet op stapel heeft staan. Begin met een ethische code voor politici, bestuurders en ambtenaren en neem het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap daarbij als appendix op. Een eerste aanzet zou zijn als de overheid de basisprincipes van de 'civil society' onderschrijft, die bijvoorbeeld zijn neergelegd in de *Behoorlijkheidscode* van de Nationale Ombudsman.⁷ Het gaat daarbij niet alleen om een onderschrijving op papier, maar ook om de belofte dat men nationale en gemeentelijke ombudslieden niet voor wereldvreemd verklaart als zij het overheidsbeleid aan die code toetsen.

Maar zo'n behoorlijkheidscode gaat niet ver genoeg. Wat erin ontbreken zijn maatschappelijke idealen zoals eerlijkheid en openheid, solidariteit en gerechtigheid, vrijheid en vrijwaring van verstikkende overheidsinmenging in het persoonlijk en maatschappelijk leven, etcetera. Uit de mond van spindoctors zijn dat holle kreten. Maar als verantwoordelijke bestuurders van vlees en bloed die idealen telkens weer durven te onderschrijven en toe te passen, – misschien helpt dat toch een beetje.

Wes Holleman
ethische kroniek 24-11-2008
<http://www.onderwijsethiek.nl>

¹ Interview van Bart Dirks & Sheila Sitalsing met minister Guusje ter Horst. URL: http://www.volkskrant.nl/binnenland/article1094760.ece/Niet_langs_de_zijlijn_blijven_staan; zie ook: <http://www.mook.pvda.nl/renderer.do/menuId/200006406/clearState/true/sf/200006406/returnPage/200006406/itemId/220346009/realItemId/220346009/pageId/200006510/instanceId/37907/>.

² http://extra.volkskrant.nl/opinie/artikel/show/id/1988/Vrijdag%3A_Pak_de_hufterigheid_aan%21.

³ http://www.ad.nl/columns/spong/2792635/Minister_Ter_Horst_heeft_ee_bord_voor_haar_kop.html.

⁴ In een paper (2007), geschreven samen met Albert Pilot, heb ik geadstrueerd dat de beroepsrollen van de professional en bijbehorende rolverwachtingen van relevante actoren een solide basis voor een beroepsethiek vormen. Zie: <http://www.onderwijsethiek.nl/?p=136>.

⁵ R.D. Brown en L.-A. Krager (1985), Ethical issues in graduate education: faculty and student responsibilities. *Journal of higher education* 56:4, p. 403-18.

⁶ Maar ik ben eerder geneigd deze rolverwachtingen-jegens-de-cliënt op te vatten als vooronderstellingen behorend bij de ethische code die voor professionals geldt. Het zijn geen ethische normen die de cliënt binden, maar ze representeren een ideaalbeeld van de professionele relatie, dat richting geeft aan het handelen van de professional.

⁷ <http://www.ombudsman.nl/pdf/NOwijzer.pdf>.